

Федірко Н. В.

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра національної економіки та публічного управління
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: nataliia.fedirko@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4009-9474

Гамкрелідзе К. Ю.

аспірант кафедри національної економіки
та публічного управління
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: nepu@kneu.ua
ORCID: 0000-0002-6021-6992

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ МІЖНАЦІОНАЛЬНИМ КОНФЛІКТАМ НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Fedirko Nataliia

Ph.D., Associate Professor, Department of
National Economy and Public Administration
KNEU named after Vadym Hetman
Prospect Peremogy, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: nataliia.fedirko@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4009-9474

Gamkrelidze Kostiantyn

Postgraduate student, Department of
National Economy and Public Administration
KNEU named after Vadym Hetman
Prospect Peremogy, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: nepu@kneu.ua
ORCID: 0000-0002-6021-6992

ECONOMIC SANCTIONS AS A TOOL FOR INTERNATIONAL CONFLICTS COUNTERACTING ON THE EXAMPLE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Анотація. Протидія міжнаціональним конфліктам є одним із ключових викликів для світової спільноти, оскільки вони спричиняють загострення ризиків безпеки як для держав, так і для глобального середовища. Збройна агресія РФ проти України стала одним з найбільш резонансних міжнаціональних конфліктів XXI ст., що переросла в повномасштабну російсько-українську війну. Її негативні наслідки відчуває як Україна, так більшість розвинених країн світу, оскільки вона має не лише воєнний прояв, а й інформаційний, економічний та енергетичний та спричинила глобальні зміни світової економіки. Одним з ключових інструментів міжнародної підтримки України стали економічні санкції, які застосовуються проти РФ починаючи з 2014 р. та на сьогодні набули небачених раніше масштабів. Метою дослідження є наукове обґрунтування змісту та ролі економічних санкцій як інструменту протидії міжнаціональним конфліктам та їх оцінка на прикладі російсько-української війни. Дослідження показало, що

економічні санкції є потужним інструментом впливу на державу-агресора, який дозволяє міжнародним партнерам підтримати постраждалу сторону конфлікту без особистого збройного втручання. Їх дія вражає фінансово-економічну спроможність агресора, послаблюючи його воєнний потенціал та можливості продовження конфлікту. Крім того, санкційні заходи є інформаційним сигналом для всього суспільства, який демонструє міжнародну позицію щодо перспектив вирішення конфлікту. Починаючи з 2014 року вплив економічних санкцій міжнародної спільноти на РФ спостерігався через скорочення її ВВП та девальвацію валютного курсу, втім затяжний період війни зменшує їх дієвість через можливість адаптації державної політики та економічних суб'єктів. Повна оцінка наслідків санкцій наразі є навряд чи можливою через складність елімінування впливу інших факторів, втім вона є ключовою для підвищення ефективності протидії міжнаціональним конфліктам.

Ключові слова: санкційна політика, санкційні пакети, види економічних санкцій, етапи санкцій, міжнародні санкції проти РФ, фінансово-економічні обмеження, російсько-українська війна.

Abstract. International conflicts counteracting is one of the key challenges for the world community, as they cause aggravation of security risks both for the separate nations and for the global environment. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine became one of the most resonant international conflicts of the 21st century, which has turned into a full-scale Russian-Ukrainian war. Its negative consequences are felt by Ukraine as well as by the most of the developed countries of the world, since it has not only a military manifestation, but also the informational, economic and energy ones, and has caused global changes in the world economy. Economic sanctions have become one of the key instruments of international support for Ukraine, which have been applied against the Russian Federation since 2014 and now have acquired unprecedented proportions. The purpose of the study is the scientific substantiation of the content and role of economic sanctions as a tool for counteracting the international conflicts and their evaluation on the example of the Russian-Ukrainian war. The research methodology is based on a content analysis of the substance and types of economic sanctions, and a qualitative assessment of their impact. The author's approach consists in the summarizing of mechanisms and consequences of the application of economic sanctions against the Russian Federation during the period of the Russian-Ukrainian war. The study showed that economic sanctions were powerful tools of influence on the aggressor-state, which allowed international partners to support the affected party of the conflict without their direct armed involvement. Their action affects the financial and economic capacity of the aggressor-state by weakening its military potential and the capacity to sustain the conflict. In addition, sanctions serve as the informational signals for the entire society, which demonstrates the international position regarding the prospects for resolving the conflict. Since 2014, the impact of the international community's economic sanctions on the Russian Federation has been observed due to the reduction of its national GDP and the devaluation of the exchange rate, however, the protracted period of the war reduces their effectiveness due to the possibility of adaptation to the restrictions by the aggressor-state's policies and economic entities. A full assessment of the consequences of sanctions is currently hardly possible due to the difficulty of eliminating the impact of other factors, however, it is key element for improving of the countermeasures against international conflicts.

Key words: sanctions policy, sanctions packages, types of economic sanctions, stages of sanctions, international sanctions against the Russian Federation, financial and economic restrictions, Russian-Ukrainian war.

JEL codes: F 51, H 12, H 56.

Постановка проблеми. Застосування економічних санкцій має тривалу історію у світовій практиці вирішення міжнародних конфліктів упродовж 20 століття та набуло нових проявів у 21 столітті під час російсько-української війни, яка на сьогодні має вже майже дев'ятирічну історію та стала одним з найрезонансніших викликів для усієї Європи. Конфлікт між російською федерацією та Україною розпочався із російської збройної окупації Криму у лютому 2014 року, продовжився територіальними бойовими діями в Донецькій і Луганській областях України з квітня 2014 р., що спричинило створення на їх територіях так званих «народних республік», і набув прояву повномасштабної збройної агресії з боку РФ по всій території України з 24 лютого 2022 р. За цей час українське суспільство продемонструвало потужне протистояння російській агресії, втім успішність завершення конфлікту має не лише військові важелі, а й економічні та суспільно-політичні, пов'язані з впливом на фінансові можливості здійснення збройного протистояння і його громадську підтримку з боку населення.

Ідеологічно в російському суспільстві початок конфлікту пов'язують з Революцією гідності, яка відбулась в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. як спротив її громадян проти відходу політичного керівництва від законодавчо закріпленого євроінтеграційного курсу, і завершилась зміною державного керівництва. Наслідком цього стало глибоке суспільне несприйняття в РФ змін, що відбулись в Україні, яке підживлювалось та поширювалось масовою антиукраїнською пропагандою російської державної влади. Натомість Україна, яка поступається РФ не лише масштабами території і населення, але й фінансово-економічним та військовим потенціалом, на той час опинилась на межі макрофінансового дефолту з кризою державності та неспроможними суспільно-політичними інституціями. Втім рішучі реформи України на шляху до європейської інтеграції стали для її міжнародних партнерів свідченням незворотного прагнення та спроможності до розбудови і захисту інститутів демократії та спонукали до постійного надання підтримки у вирішенні конфлікту.

Серед ключових напрямів такої підтримки — санкційна політика в економічній сфері, яка здійснюється у формі повної чи часткової заборони діяльності агресора. З початком російсько-української війни економічні санкції проти РФ застосовано багатьма державами, зокрема, країнами Європейського Союзу, США, Великобританією, Швейцарією, Канадою, Австралією, Японією, Ісландією, Новою Зеландією, Сінгапуром, Південною Кореєю та ін.

Санкції, що накладаються рішенням уповноважених органів влади, мають різні прояви та застосовуються в різних сферах діяльності, втім переважно вони стосуються можливостей співпраці РФ з цими країнами та її участі у глобальних інфраструктурних системах, таких як банківська, логістична, інформаційно-комунікаційна та інші. Важливим напрямом впливу міжнародної спільноти у протидії конфлікту також є ініціативи приватних компаній щодо зупинки їх співпраці з окремими особами чи компаніями з країни-агресора. Так, у 2022 р. майже 70 компаній світу запровадили обмеження щодо роботи з Росією, зокрема про повний вихід з російського ринку оголосили Apple, Audi, Avast, Chevrolet, Dell, Deloitte, IKEA, Logitech, Michelin, Nokia, Disney, Sony Pictures.

За природою санкції є динамічним інструментом впливу та можуть змінюватись залежно від обставин та наслідків, які вони викликають, втім їх безпосередній економічний ефект доволі складно визначити на практиці. Втім навіть саме

застосування санкцій іноземними державами та їх об'єднаннями є потужним сигналом для міжнародної демократичної спільноти щодо подальшого сприйняття агресора та згуртування для колективної протидії конфлікту. Різні державні чи недержавні заборони економічної діяльності мають не лише економічний вплив, а й публічно демонструють негативне ставлення їх ініціатора до агресора.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичне трактування змісту санкцій як інструменту зовнішньої політики держави є доволі широко дослідженим з огляду на актуальність їх застосування в умовах глобалізованого розвитку країн світу. Окрім того, санкційна політика міжнародних організацій стала невід'ємним об'єктом дослідження їх діяльності. Серед базових досліджень економічних санкцій як інструменту міжнародного впливу — дослідження М. Доксі (1971) [1], в якому аналізується вплив санкцій на добробут та їх регіональні програми, запроваджені міжнародними організаціями. Ґрунтовне дослідження ефективності санкцій здійснено Д. Болдуїном (1985 р.) [2], який, спираючись на аналіз соціальної влади розробив аналітичну основу для їх оцінки, показав їх вагому роль у формуванні економічних засад державного управління та довів, що економічні інструменти зовнішньої політики держави дійсно працюють.

Досліджуючи санкційну політику США, Р. Хаас (1998) [3] показав, що санкції є здебільшого економічними, політичними чи військовими покараннями, спрямованими на держави чи інші суб'єкти для зміни політичної та/або військової поведінки та майже завжди мають наслідки, іноді бажані, іноді небажані та несподівані. Він звернув увагу, що економічні санкції активно використовуються в США як політичний інструмент протидії розповсюдженню зброї масового знищення, заохочення прав людини, запобігання агресії, захисту навколишнього середовища та перешкоджання торгівлі наркотиками.

Теоретичне узагальнення змісту економічних санкцій здійснено Е. Давідсоном (2003) [4], який зазначив, що науковці довго шукали спосіб відрізнити їх від інших форм міжнародного невійськового примусу та застосовували споріднені терміни, такі як «економічна агресія», «економічна війна», «економічний примус», «ембарго», натомість термін «економічні санкції» набув поширення приблизно з 1990 р. як загальне позначення для різних односторонніх та багатосторонніх забороняючих заходів, які застосовуються до окремих національних економік.

Дослідження економічних санкцій на прикладі особливостей міжнаціональних конфліктів 21 століття представлено Г. Хафбаєром, Дж. Шотом та К. Еліотом (2009) [5], які довели, що економічні санкції відіграють важливу роль у протидії тероризму, розповсюдженні ядерної зброї, військовим конфліктам та іншим зовнішньополітичним кризам, втім через поганий дизайн та механізми впровадження санкційної політики їх бажаний ефект часто не досягається.

В Україні дослідження ефектів від економічних санкцій набуло високої актуальності з початком їх запровадження 2014 р. Відтоді згідно з висновками фахівців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського кількість наукових статей, аналітичних оглядів та інших досліджень в засобах масової інформації з питань антиросійських санкцій та ембарго в контексті міжнародного публічного права й світового досвіду налічує понад 70 публікацій [6]. Серед найбільш ґрунтовних досліджень — аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень (2020) [7], в якій визначено загрози економічній безпеці

внаслідок агресії, здійснено оцінку результативності застосування санкцій іншими державами та Україною та надано рекомендації щодо протидії гібридній агресії шляхом удосконалення політики санкцій.

Відзначимо також дослідження А. Філіпенка, О. Баженова та Р. Стаканова (2020) [8], які довели, що політика їх застосування значною мірою базується на дискреційному підході до використання, за потреби, політики жорстких правил. Механізм застосування санкцій доступний глобальному, регіональному та національному рівнях та проявляється через три їх види (торговельні, інвестиційні чи фінансові), а також так звані адресні санкції або «розумні» санкції (обмеження транспорту та зв'язку). За їх висновками, конкретні наслідки запровадження економічних санкцій набувають різних соціально-економічних вимірів, основними з яких є темпи економічного зростання, а їх ефективність значною мірою залежить від співвідношення економічної потужності країни, яка запровадила санкції, до тієї, на яку потрапили санкції.

Методика дослідження ґрунтується контент-аналізі та видів економічних санкцій, та якісній оцінці їх впливу. Авторський підхід полягає в узагальненні механізмів та наслідків застосування економічних санкцій щодо російської федерації за період російсько-української війни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на доведену вагому роль економічних санкцій у врегулюванні міжнародних конфліктів, це питання потребує більш глибокого рівня наукової розробки в аспектів їх використання у вирішенні російсько-української війни. Зокрема, у звіті Національного інституту стратегічних досліджень акцентовано, що санкції не спричиняють миттєвого ефекту [7, с. 15]. Тому необхідним є подальша систематична оцінка застосування економічних санкцій проти РФ, яка б дозволила надалі визначати їх наслідки та корегувати механізми.

Метою статті наукове обґрунтування змісту та ролі економічних санкцій як інструменту протидії міжнародним конфліктам та їх оцінка на прикладі російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Наростання геополітичних потрясінь протягом останніх десятиліть обумовлює активне застосування як національних, так і міжнародних механізмів запобігання, стримування та врегулювання міжнародних конфліктів. Серед економічних інструментів державної політики протидії міжнародним конфліктам першочерговими стають точкові та секторальні економічні санкції проти агресора, які часто доповнюються різними видами допомоги для постраждалої сторони конфлікту.

На думку відомих фахівців Інституту міжнародної економіки (США) Г. Хафбаєр, Дж. Шот, К. Еліот, поняття «економічні санкції» слід тлумачити як навмисну, ініційовану урядом відмову чи загрозу відмови від звичайних торговельних чи фінансових відносин [5, с. 3]. Аналогічну позицію займає М. Доксі, стверджуючи, що економічні санкції – це погроза покарання або покарання, запроваджене внаслідок відмови певної держави дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань або міжнародно визнаних стандартів [1, с. 4]. Водночас, на думку Д. Болдуїна і Р. Хааса, більш комплексне трактування санкцій має включати також і військові засоби [2, с. 31], адже зараз США застосовують санкції з метою запобігання розповсюдженню ядерної зброї, балістичних ракет, а також задля попередження воєнної агресії [3, с. 1].

Доволі часто економічні санкції запроваджуються не тільки з метою покарання за факт вже здійсненого порушення, а й з багатьох інших причин, серед яких може бути бажання ініціатора санкцій послабити економічний потенціал певного суб'єкта, продемонструвати йому несхвалення його позиції чи дій, або спонукання до внутрішньополітичного протистояння чи навіть зміни діючого в країні режиму. Так, наприклад, Г. Хафбаєр, Дж. Шот та К. Еліот пропонують вирізняти п'ять основних видів економічних санкцій, а саме: інструменти, спрямовані на досягнення незначних змін у певній країні; заходи, метою яких є дестабілізація уряду; заходи, зорієнтовані на підлив військових операцій держави-агресора; економічні важелі, націлені на руйнування військового потенціалу держави-агресора; інструменти, спрямовані на зміну державної політики у певній сфері тощо [5, с. 25].

Водночас Д. Болдуїн стверджує, що економічні стимули також можна розглядати як форму санкцій, виокремлюючи позитивні і негативні їх різновиди [2, с. 63]. З цієї позиції іноземну допомогу необхідно кваліфікувати як «позитивні» економічні санкції, а її скасування, поряд з різними економічними обмеженнями та заборонами, – як негативну їх форму. Разом з тим цей підхід доволі дискусійний, оскільки більш поширеним є трактування санкцій саме як покарання, запровадженого внаслідок протиправних дій [9, с. 154]. У міжнародному контексті санкції доцільно розглядати як колективні зусилля країн світу, зорієнтовані на примушення держави-правопорушника дотримуватися норм міжнародного права.

Загалом у політичній теорії прийнято розрізняти три категорії санкцій – інструментальні, каральні та символічні. Перші з них покликані блокувати постачання певних товарів, послуг, технологій або фінансового капіталу до країни-агресора. Формою таких інструментальних економічних санкцій може бути, наприклад, ембарго на військові технології або технології подвійного призначення [4, с. 144]. Іншим прикладом можуть слугувати тотальні торговельно-фінансові обмеження, запроваджені ООН у 1990 р. проти Іраку, з метою обмеження економічного потенціалу цієї країни та її здатності до ведення агресивних воєнних дій. Водночас каральні економічні санкції передбачають покарання певної держави за неприйнятні дії як зовнішньо-, так і внутрішньополітичного характеру. Хоча такі інструменти не перешкоджають постачанню на внутрішній ринок країни товарів, послуг, технологій чи капіталу, проте вони також можуть суттєво дестабілізувати економічну ситуацію в країні та послабити її економічний потенціал. Символічні санкції мають на меті, насамперед, демонстрацію несхвалення дій урядів певних країн, зберігаючи при цьому стабільні обсяги економічних відносин з цільовими країнами. Прикладом таких санкцій може слугувати помірковане ембарго, запроваджене західними країнами у 1989 р. на експорт зброї та багатосторонні кредити стосовно Китайської Народної Республіки як реакція на придушення в країні студентської демонстрації [10, с. 9].

За інформацією міністра закордонних справ України Д. Кулеби, за роки збройної агресії російської федерації проти України (з 2014 р.) міжнародне співтовариство запровадило 6366 санкцій, переважну частину з яких (понад 3,6 тис. обмежувальних заходів) було упроваджено лише протягом 2022 р. після початку широкомасштабної війни [11]. Отже, російська федерація стала світовим лідером у списку підсанкційних країн, випередивши за кількістю накладених проти неї санкцій Іран та Північну Корею.

Економічні санкції, що використовуються для врегулювання міжнародних конфліктів, набувають різних, узагальнююча класифікація яких залежно від сфери впливу та суб'єктів подана на рис. 1.

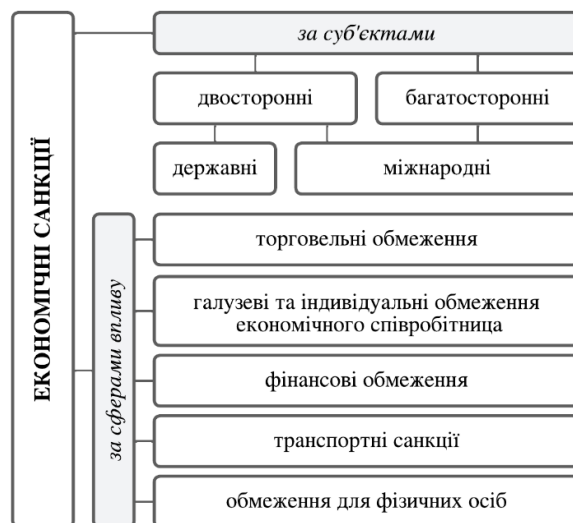

Рис. 1. Види економічних санкцій, що використовуються для врегулювання міжнародних конфліктів

Джерело: авторська розробка.

Визначені нами види економічних санкцій набули широкого застосування для врегулювання російсько-української війни. Санкційні ініціативи з боку України проти економіки РФ та її окремих суб'єктів отримали велику підтримку з боку урядів, неурядових організацій та приватних компаній інших країн, міжнародних організацій та інституцій Європейського Союзу.

Серед ключових проявів застосування різних видів економічних санкцій проти РФ є наступні:

1) *торговельні обмеження*:

- ембарго на постачання зброї до РФ, включно з такими товарами, як боєприпаси, воєнне обладнання, спеціальні військові транспортні засоби та комплексуєчі, безпілотники тощо;
- заборони та обмеження на експорт до РФ товарних певних товарних груп (подвійного призначення; літаків, обладнання та запчастин; квантових комп'ютерів; напівпровідників; транспортних запчастин; нафтодобувного та нафтопереробного обладнання; технологій для освоєння родовищ вуглеводнів на глибоководних ділянках, арктичному шельфі та в сланцевих пластах; радіаційно стійких компонентів; деяких хімічних товарів та обладнання; предметів розкоші, автомобілів вартістю понад 50 тис. євро тощо);
- заборона на постачання до РФ послуг, зокрема – консультаційних, соціологічних, маркетингових, PR, юридичних, бухгалтерських, інженерних, інформаційно-комунікаційних, архітектурних, послуг з технічної перевірки тощо [9];

- заборона на імпорт з рф визначених груп товарів і послуг (вугілля; нафта та нафтопродукти; вироби з пластмаси; нервово-паралітичні речовини; косметичні засоби; целюлоза; тютюнові вироби; товари та комплектуючі авіабудівної промисловості; золото та ювелірні вироби; продукція металургійної промисловості, кольорові метали; припинення мовлення в ЄС трьох російських державних телеканалів) [9];

- встановлення гранично допустимих верхніх меж цін на нафту та нафтопродукти, які експортуються з рф, при їх перевезенні морським транспортом [9];

- тарифні та нетарифні обмеження експортно-імпортних операцій (надалі — заборона на торгівлю товарами і послугами) з тимчасово окупованим Кримом та так званими ДНР та ЛНР;

2) *секторальні та точкові обмеження (проти конкретних суб'єктів господарювання) щодо здійснення економічного співробітництва:*

- обмеження співробітництва з секторами, що належать до критичної інфраструктури, призупинення реалізації крупних проєктів рф (наприклад, призупинення реалізації міжнародного енергетичного проєкту «Північний потік-2»);

- санкції проти російських підприємств військово-промислового комплексу («Калашников», «Базальт», НВК «Уралвагонзавод» та ін.), нафтогазової промисловості («Новатек», «Роснефть» та ін.), машинобудування, фінансового та інших галузей;

- заборона здійснення нових інвестицій в енергетичний сектор і гірничодобувну галузь рф;

- заборона доступу російських компаній до публічних закупівель в ЄС;

3) *фінансові обмеження:*

- заморожування фінансових активів підсанкційних фізичних та юридичних осіб [2], а також резервів Центрального банку РФ у банках країн великої сімки (США, Японія, Німеччина, Британія, Франція, Італія, Канада);

- відключення від системи SWIFT конкретних банків рф;

- обмеження на операції з державними борговими інструментами рф на ринку США;

- призупинення реалізації діючих фінансових програм співпраці рф з міжнародними фінансовими організаціями (ЄБРР, ЄІБ та ін.), а також фінансування ними нових проєктів;

- заборона на надання кредитів та на придбання на первинному і вторинному ринках облігацій, емітованих Центральним банком, Міністерством фінансів та Національним фондом рф;

- заборона на лістинг акцій державних компаній рф;

- обмеження на фінансові операції для великих компаній рф;

- обмеження ведення рахунків компаніями рф в доларах, євро, фунтах і єнах;

- заборона боргового фінансування конкретних паливно-енергетичних компаній РФ, російських банків (на термін понад 30 днів);

- обмеження доступу на ринок капіталу ЄС для російських фінансових, енергетичних та оборонних компаній;

- блокування активів, обмеження кореспондентських рахунків банків рф в американській юрисдикції, заборона на трансакції з американськими контрагентами;

- обмеження щодо застосування криптовалют та криптовалютних активів, ведення рахунків, а також надання депозитарних послуг в цій сфері для громадян рф [12];

- заборона на інвестиції в тимчасово окупований Крим та так звані ДНР та ЛНР;

- 4) *транспортні санкції*:
- обмеження володіння, реєстрації або переміщення повітряного і морського транспорту РФ (наприклад, заборона польотів «Аерофлоту» до Великобританії) [13; 14; 15];
 - відкликання визнання ЄС та заборона на здійснення операцій з Російським морським реєстром судноплавства [23];
 - заборона на доступ до портів країн — членів ЄС для суден, які мають сертифікат Російського морського реєстру судноплавства;
 - заборона діяльності російських та білоруських дорожніх операторів;
- 5) *обмеження для фізичних осіб*:
- імміграційні санкції, що включають візові обмеження, які застосовуються до підсанкційних осіб з РФ [15];
 - запровадження обмежень щодо осіб, які сприяють в уникненні або обході санкцій ЄС стосовно РФ [12];
 - заборона для громадян країн ЄС входити до складу наглядових рад державних компаній РФ [12] тощо.

Масштаби шкоди, що завдавала РФ для України, а також рівень загроз, що наростали для усієї міжнародної спільноти внаслідок тактики проведення війни з боку РФ як у воєнній сфері, так і в енергетичній, інформаційній та суспільно-політичній, спричиняло періодичне посилення чи послаблення санкційного тиску з боку міжнародної спільноти. Етапи запровадження економічних санкцій проти РФ в період російсько-української війни узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

САНКЦІЙНІ ЕТАПИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Період дії санкцій проти РФ	Санкційні інструменти
I етап. Початкова реакція партнерів України на агресивні окупаційні дії РФ	
перша половина березня 2014	– скасування пом'якшення візового режиму РФ з ЄС; – відміна переговорів, про Угоду про партнерство між РФ та ЄС; – персональні санкції та обмеження проти представників влади РФ
II етап. Доповнення персональних санкцій економічними обмеженнями щодо окремих підприємств та товарних груп	
друга половина березня – середина липня 2014	• персональні фінансові та візові санкції проти громадян України і Росії; • заморожування активів чиновників РФ та АР Крим; • санкції США проти російських компаній нафтогазового сектору та ВПК
III етап. Запровадження секторальних санкцій проти РФ	
друга половина липня 2014 — жовтень 2014	– розширення списків підсанкційних осіб; – секторальні санкції проти РФ (ВПК, енергетичний та фінансовий сектори); – обмеження на економічні відносини з АР Крим; – обмеження доступу до ринку боргових зобов'язань
IV етап. Розширення санкцій як реакція на продовження дестабілізації ситуації на Сході України	
листопад – грудень 2014	• заборона експорту до РФ радіаційно стійких компонентів; • заборона на інвестиції, надання послуг і торгівлю з тимчасово окупованим Кримом
V етап. Розширення санкцій як реакція світу на окремі резонансні події агресії РФ проти України	
2015–2019	– продовження дії існуючих та введення нових санкцій проти галузей, юридичних та фізичних осіб РФ, долучених до агресії проти України; – замороження закордонних російських активів; – розширення переліку підсанкційних компаній;

Період дії санкцій проти РФ	Санкційні інструменти
	– заборона постачання російським компаніям певних товарів та технологій; – заборона доступу російських компаній до активів інших країн; – заборона проведення аналітичних досліджень російських підсанкційних організацій; – відмова у здійсненні операцій з російськими банками; – скорочення фінансування взаємної торгівлі тощо
<i>VI етап. Посилення санкцій щодо реалізації енергетичних проєктів РФ</i>	
2019–2021 рр.	• санкції проти компаній, які реалізують проєкт «Північний потік-2»; • обмеження на операції з державними борговими інструментами Росії на ринку США; • заборона на надання кредитів та на придбання на первинному ринку облігацій, емітованих державними фінансовими установами РФ
<i>VII етап: впровадження санкцій після повномасштабного вторгнення рф на територію України</i>	
з 21 лютого 2022	Перший санкційний пакет: – заборона торгівлі, фінансування та інвестування в ДНР та ЛНР; – заборона / обмеження операцій з облігаціями РФ; – санкції проти російських банків, компаній та підприємств; – призупинення реалізації проєкту «Північний потік — 2»
з 24 лютого 2022	Другий санкційний пакет: • заборона фінансування державних установ та державних компаній РФ; • замороження російських активів; • обмеження операцій з російськими банками; • заборона експорту до РФ товарів і технологій оборонних, подвійного призначення, авіакосмічних, високотехнологічних, нафтопереробних; • припинення дії експортних ліцензій для РФ; • закриття повітряного простору
з 26 лютого 2022	Третій санкційний пакет: – замороження резервів Центрального банку РФ, а також активів російської еліти; – відключення російських банків від системи SWIFT
з 14 березня 2022	Четвертий санкційний пакет: • блокування виплат за держборгом РФ; • заборона експорту до РФ предметів розкоші; • заборона здійснення нових інвестицій в енергетичний сектор РФ
з 5 квітня 2022	П'ятий санкційний пакет: – заборона імпорту з РФ товарних груп; – заборона експорту квантових комп'ютерів, напівпровідників; – заборона транзакцій з банками
з 3 червня 2022	Шостий санкційний пакет: • заборона імпорту нафтопродуктів; • заборона експорту хімічних товарів і технологій подвійного призначення; • відключення банків від SWIFT; • заборона надання певних видів послуг
з 21 липня 2022	Сьомий санкційний пакет: – заборона операцій з російським золотом; – експортний контроль технологій подвійного призначення; – обмеження на депозити компаній
з 6 жовтня 2022	Восьмий санкційний пакет: • заборона постачання до РФ військового обладнання та цивільної зброї; • заборона операцій з криптовалютними активами для резидентів РФ; • розширення переліку заборонених товарів та послуг для РФ; • обмеження цін на російську нафту
з 16 грудня 2022	Дев'ятий санкційний пакет: – розширення переліків заборонених до експорту в РФ товарів і послуг; – заборона нових інвестицій в гірничодобувну галузь; – замороження активів банків.

Джерело: складено авторами за даними: [7; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24].

Важливою складовою державної політики протидії міжнародним конфліктам в умовах військової агресії є не лише розробка санкційних обмежувальних заходів, але й оцінювання їх ефективності. Втім повна оцінка дієвості та ефективності запроваджених щодо РФ санкцій за період російсько-української війни є складним і неоднозначним завданням. Першочерговими показниками для аналізу впливу санкційної політики є курс російського рубля та обсяг ВВП РФ (рис. 2).

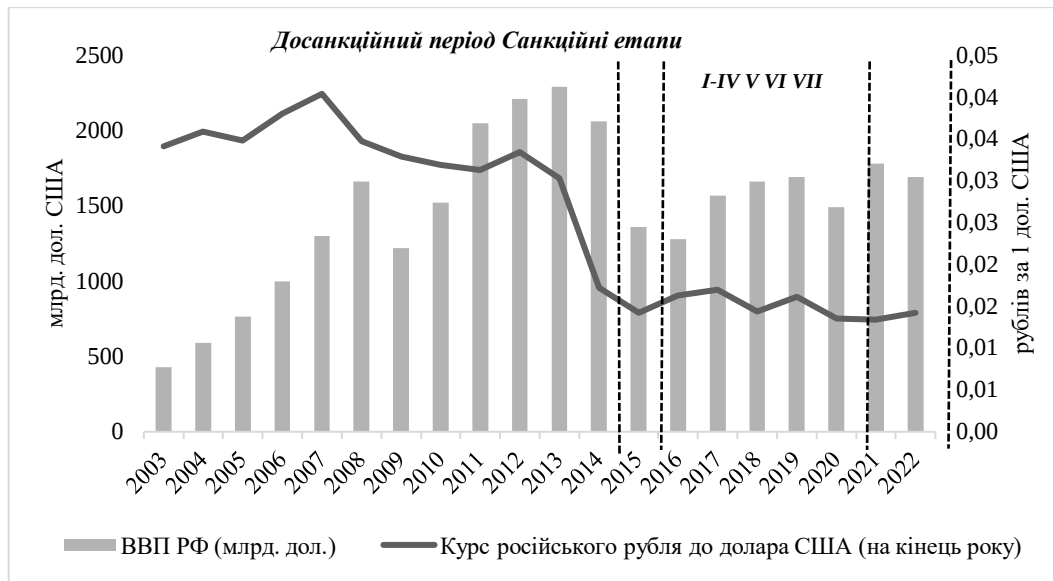

Рис. 2. Динаміка обсягу ВВП РФ та курсу російського рубля до долара США у досанкційний період та упродовж санкційних етапів

Примітка: Обсяг ВВП за 2022 р. визначено на основі прогнозних очікувань Мінекономіки України [26].

Джерело: побудовано авторами за даними [13, 25].

Динаміка ключових економічних показників РФ у санкційний період демонструє втрати доларового обсягу ВВП та девальвацію курсу російського рубля до долара США більшою мірою у перші два роки після початку російської збройної агресії у 2014 р., що корелює з частотою санкційних заходів міжнародної спільноти на I–IV етапах. Натомість у 2016–2021 рр., що відповідають V–VI санкційним етапам, економіка РФ не мала суттєвого впливу з боку економічних санкцій, зокрема за рахунок затяжного семирічного періоду російсько-української війни та адаптації державної політики та приватної економіки до запроваджуваних обмежень.

Фахівці Міжнародного центру перспективних досліджень у своєму аналітичному звіті стверджують, що на сьогодні найбільш дієвими є економічні санкції, які у результаті скоординованої взаємодії США, ЄС та ряду цивілізованих демократичних країн сформували потужний тиск на курс російського рубля, торговельні шоки та суттєво обмежили доступ російських компаній до міжнародних ринків капіталу [14]. Кількісна оцінка втрат російської економіки протягом

2014–2017 рр., головним чином, підтверджується суттєвим скороченням за цей період номінального ВВП на 25–35 % і двократним падінням курсу російського рубля [14].

Проте зміна цих економічних параметрів викликана системою факторів, яка, окрім санкцій, включає ще й такі вагомі для економіки агресора чинники, як загальна рецесія та падіння цін на енергоносії на світовому ринку. Відтак точна оцінка економічного ефекту саме від запроваджених санкцій ускладнюється тим, що вони діяли паралельно з іншими чинниками, які могли бути набагато впливовішими. Наприклад, волатильність курсу російської валюти більшою мірою корелює з динамікою світових цін на нафту, що свідчить про більш вагомий вплив саме цього фактора на економічну ситуацію в росії [14].

З іншого боку, фахівці стверджують, що у сучасній формі санкції не завдають достатнього удару по економіці країни-агресора внаслідок низки проблемних аспектів та суперечок у процесі формування санкційної політики міжнародного співтовариства [14, с. 22-23].

Одна з основних проблем полягає у сталості об'єктів впливу міжнародних санкцій (переліку цільових сфер діяльності та секторів економіки), що дозволяє агресору легше до них адаптуватися, оперативно шукати шляхи обходу запроваджених обмежень, а також прогнозувати їх подальший розвиток. РФ все ще володіє інструментами компенсації санкційних шоків за рахунок своїх золотовалютних резервів та маніпулювання процентною ставкою. Зокрема, цей ефект демонструє динаміка курсу російського рубля упродовж 2022 р., коли за рахунок маніпулятивних дій Центрального банку рф курс. Крім того, вже впроваджені санкції не є всеохоплюючими з точки зору їх географії, що дозволяє країні-терористу переорієнтовуватись на інші ринки, шукати нових партнерів.

Важливою проблемою також є те, що з часом цільові об'єкти впливу санкцій втрачати чи змінюватися, а їх наслідки – перекладатися з представників влади та осіб, безпосередньо причетних до російської агресії, на плечі пересічних громадян Росії. А недосконалість санкційних списків дозволяє окремим фізичним та юридичним особам уникати потрапляння до них або застосовувати їх як інструмент тиску на своїх опонентів чи конкурентів [14, с. 23].

Іншим проблемним аспектом обмежувальних заходів є те, що вони спрямовані виключно на агресора і часто не враховують зміну глобальних економічних трендів, що призводить до збитків інших країн, тоді як економіка агресора не тільки не страждає, але й навіть може отримувати певні вигоди, як у випадку з енергетичними санкціями, коли країни ЄС мали запроваджувати екстрені заходи з диверсифікації постачання енергоносіїв. Такий підхід часто перешкоджає досягненню єдності у прийнятті санкцій внаслідок конфлікту національних інтересів та неоднозначності їх наслідків для різних країн (згадаймо, наприклад, особливу позицію Угорщини, викликану її надмірною енергетичною залежністю від Росії, на фоні загальної спільної проукраїнської позиції країн ЄС).

Ще одним недоліком існуючої санкційної системи є те, що санкції не мають постійного характеру і потребують періодичного продовження у часі. Це дозволяє країні-агресорці маніпулювати у дипломатичній сфері з метою зниження вірогідності їх продовження, що перетворює їх на предмет дипломатичного торгу та може призвести до зниження їх дієвості або призупинення (як наприклад маніпулювання РФ на темі перемир'я, мирних переговорів з Україною, гуманітарних

ініціатив, звинувачення українських посадовців у нецільовому використанні чи розкраданні гуманітарної та військової допомоги іноземних країн тощо).

Ураховуючи усі зазначені вище вузькі місця та прогалини в системі санкцій, Україні та її партнерам необхідно постійно шукати додаткові можливості або потенційні чинники економічного розвитку країни агресора з метою їх упередження та присічення. Необхідно ще більше обмежити доступ Росії до джерел фінансування економічного розвитку та воєнного потенціалу [14].

Метою санкцій має бути не просто завдання шкоди російській економіці. Санкційна політика повинна мати чітко сформований цільовий підхід, в якому мають бути визначені умови та пропорції посилення чи послаблення санкцій залежно від виконання агресором відповідних зобов'язань чи домовленостей [14]. Нарешті, Україна у співпраці з іноземними країнами-партнерами має запровадити скоординовану систему постійного моніторингу за виконанням санкцій, їх продовженням та модифікацією [14].

Висновки. Економічні санкції проти РФ є невід'ємним та вкрай необхідним інструментом для врегулювання російсько-української війни, вплив яких є всеохоплюючим та різностороннім. Санкційна політика міжнародної спільноти, що підтримує Україну, стає не лише економічним важелем впливу на державу-агресора, а й потужним сигналом для усіх країн світу щодо оцінки її дій. Поряд з макроекономічними наслідками, як от зниження ВВП та обмінного курсу російського рубля до іноземних валют, санкційні обмеження дозволяють вплинути на фінансові можливості РФ, які вона може використовувати для підтримки власного воєнного потенціалу. Суспільне сприйняття запроваджених санкцій зумовлює погіршення світової громадської думки не лише щодо керівництва РФ, але і до всіх її громадян. Імовірним суспільним наслідком санкцій є також їх сигнал до російської спільноти щодо потреби перегляду своїх поглядів та критичної оцінки політики державної влади. Крім того, потужний позитивний наслідок застосування економічних санкцій створило для їх безпосередніх ініціаторів, адже країни, що їх імplementували, змушені були оперативно перебудовувати свою політику щодо співпраці з РФ та шукати шляхи зменшення масштабів державних економічних угод з російськими компаніями. Це дозволило розробити нові вектори розвитку цих країн та суттєво зменшити чи навіть ліквідувати їх залежність від російських енергетичних ресурсів.

Втім російсько-українська війна все ще триває і надавати повну кількісну чи якісну оцінку результативності здійснених санкційних заходів не можливо. Так само не можливо визначити, яку саме частку економіки РФ змогли чи зможуть зруйнувати запроваджені економічні заходи та чи стануть вони вирішальним важелем у економічному чи інформаційному напрямках протистояння України російській агресії. Відповіді на ці питання є перспективними для вивчення ефективності економічних санкцій у вирішенні міжнаціональних конфліктів та потребують масштабних соціологічних досліджень. Втім їх результати стануть вагомим внеском у розробку дієвих механізмів реалізації санкційної політики для міжнародної спільноти.

Література

1. Doxey P. M. Economic sanctions and international enforcement. London: Oxford University Press, 1971.

2. Baldwin D. *Economic statecraft*. Princeton: Princeton University Press, 1985.
3. Haass R. *Economic Sanctions and American Diplomacy*. New York: Council on Foreign Relations, 1998.
4. Davidsson E. Towards a definition of economic sanctions. *The Economist*. 2003. Vol. 18. P. 144–152.
5. Hufbauer G., Schott J., Elliott K. *Economic Sanctions Reconsidered*. Washington D. C.: Peterson Institute, 2009. 248 p.
6. Дуднік О., Штих П. Антиросійські санкції та ембарго (2014–2022 рр.) в контексті міжнародного публічного права й світового досвіду. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5913> (дата звернення 28.01.2023).
7. Економічні інструменти протидії гібридній агресії. За ред. А. Ю. Сменковського. Київ: НІСД, 2020. 69 с. С. 9.
8. Filipenko A., Bazhenova O., Stakanov R. Economic sanctions: theory, policy, mechanisms. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. No. 2. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-69-80> (дата звернення 28.01.2023).
9. Седляр Ю. О. Теоретичні засади дослідження економічних санкцій як інструменту зовнішньої політики держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Політологія. 2010. Т. 131. Вип. 118. С. 152–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2010_131_118_34 (дата звернення 28.01.2023).
10. *Economic sanctions as tools of foreign policy*. Washington, D.C.: DIANE Publishing, 1993.
11. 3 2014 року проти Росії запровадили 6366 санкцій — Кулеба. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/14/novyna/polityka/2014-roku-proty-rosiyi-zaprovadyly-6366-sankcij-kuleba> (дата звернення 28.01.2023)
12. Санкції проти РФ. URL: <https://mfa.gov.ua/sankciyi-proti-rf> (дата звернення 28.01.2023)
13. ВВП (в текущих долларах США) – Russian Federation. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locale=ru&locations=RU> (дата звернення 28.01.2023)
14. Санкції проти Росії. Нинішній стан, перспективи, успіхи та прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти Російської Федерації. К: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2019. 47 с. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_sankcii_rf_a4_ukr.pdf (дата звернення 28.01.2023)
15. Процишин Р. Огляд санкцій проти РФ та Білорусі. Юридична газета. 13.03.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/oglyad-sankciy-proti-rf-ta-bilorusi.html> (дата звернення 28.01.2023)
16. Council Decision (CFSP) 2022/2479 of 16 December 2022 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D2479&qid=1674852555346> (дата звернення 28.01.2023)
17. EU adopts its latest package of sanctions against Russia over the illegal annexation of Ukraine's Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia and Kherson regions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/06/eu-adopts-its-latest-package-of-sanctions-against-russia-over-the-illegal-annexation-of-ukraine-s-donetsk-luhansk-zaporizhzhia-and-kherson-regions/> (дата звернення 28.01.2023)
18. EU adopts package of sanctions in response to Russian recognition of the non-government controlled areas of the Donetsk and Luhansk oblasts of Ukraine and sending of troops into the region. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/23/russian-recognition-of-the-non-government-controlled-areas-of-the-donetsk-and-luhansk-oblasts-of-ukraine-as-independent-entities-eu-adopts-package-of-sanctions/> (дата звернення 28.01.2023)

19. European Council, Council of the European Union. Russia's war of aggression against Ukraine: EU adopts 9th package of economic and individual sanctions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/16/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-9th-package-of-economic-and-individual-sanctions/> (дата звернення 28.01.2023)
20. Старостина Ю. Евросоюз в ночь на субботу опубликовал новый санкционный пакет против России. *The Bell*. URL: <https://thebell.io/evrosoyuz-v-noch-na-subbotu-opublikoval-novyy-sanktsionnyy-paket-protiv-rossii> (дата звернення 28.01.2023)
21. Гордійчук Д. ЄС запровадить ембарго на вугілля з РФ і зачинить свої порти та дороги. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/04/5/685257/> (дата звернення 28.01.2023)
22. Наконечна Є. ЄС опублікував нові санкції щодо РФ. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/yevrosoiuz-opublikuvav-novi-sanktsii-shchodo-rf/a-62560561> (дата звернення 28.01.2023)
23. Пундор І. ЄС ухвалив четвертий пакет санкцій проти Росії. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/yes-uhvaliv-chetvertiy-paket-sanktsiy-proti-rosiyi_n1905726 (дата звернення 28.01.2023)
24. Шостий пакет санкцій проти Росії: хто потрапив до списку. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/03/novyna/polityka/shostyj-paket-sankcij-proty-rosiyi-xto-potrayuv-spysku> (дата звернення 28.01.2023)
25. Російський рубль — Долар США. Google Фінанси. URL: https://www.google.com/finance/quote/RUB-USD?sa=X&ved=2ahUKEwjmv_a_fT8AhVGiYsKHYYI3DscQmY0JegQIBhAd&window=MAX (дата звернення 28.01.2023)
26. Санкційний тиск змушує Росію вилучати з фонду національного добробуту по 4-5 мільярдів доларів щомісячно, — Юлія Свириденко. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3604b451-484d-465d-aa99-d41fe0347010&title=SanktsiiniTisk> (дата звернення 28.01.2023)

References

1. Doxey, P. M. (1971). *Economic sanctions and international enforcement*. Oxford University Press.
2. Baldwin, D. (1985). *Economic Statecraft*, Princeton University Press.
3. Haass, R. (1998). *Economic Sanctions and American Diplomacy*. Council on Foreign Relations.
4. Davidsson, E. (2003). Towards a definition of economic sanctions. *The Economist*, 18, 144–152.
5. Hufbauer, G., Schott, J., Elliott, K. (2009). *Economic Sanctions Reconsidered*. Peterson Institute.
6. Dudnik, O., Shtyh P. (2022). Anti-Russian sanctions and embargoes (2014–2022) in the context of international public law and world experience. National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky. <http://www.nbuv.gov.ua/node/5913>
7. Smenkovskyi, A. Yu. (2020). *Ekonomichni instrumenty protydii hibrydnyj ahresii* [Economic tools for countering hybrid aggression]. NISS.
8. Filipenko, A., Bazhenova, O., Stakanov, R. (2020). Economic sanctions: theory, policy, mechanisms. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(2). <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-69-80>
9. Sedliar, Yu. (2010). Teoretychni zasady doslidzhennia ekonomichnykh sanktsij iak instrumentu zovnishn'oi polityky derzhavy [Theoretical foundations of the study of economic

sanctions as a tool of the state's foreign policy]. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyla* [Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla], 131 (118), 152-156. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2010_131_118_34

10. Committee on Foreign Relations, U.S. Senate (1993). *Economic sanctions as tools of foreign policy*. DIANE Publishing.

11. Slovo i Dilo (2022). Since 2014, 6,366 sanctions have been imposed against Russia — Kuleba'. <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/14/novyna/polityka/2014-roku-proti-rosiyi-zaprovadyly-6366-sankcij-kuleba>

12. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2022). Sanctions against the Russian Federation. <https://mfa.gov.ua/sankciyi-proti-rf>

13. The World Bank (2023). GDP (current US\$) — Russian Federation. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locale=ru&locations=RU>

14. ICPC (2019). Sanctions against Russia. Current status, prospects, successes and gaps of the multilateral international sanctions regime against the Russian Federation. https://drive.google.com/file/d/1ERJlrOgXSKrlsaAADqfVZuyQAeokGOO_/view

15. Protsyshyn, R. (2022). Ohliad sanktsij proty RF ta Bilorusi [Overview of sanctions against the Russian Federation and Belarus]. *Yurydychna hazeta* [Legal Newspaper]. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/oglyad-sankciy-proti-rf-ta-bilorusi.html>

16. The Council of the European Union (2022). Council Decision (CFSP) 2022/2479 of 16 December 2022 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D2479&qid=167485255346>

17. European Council, Council of the European Union (2022). EU adopts its latest package of sanctions against Russia over the illegal annexation of Ukraine's Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia and Kherson regions. The official website of the Council of the EU and the European Council. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/06/eu-adopts-its-latest-package-of-sanctions-against-russia-over-the-illegal-annexation-of-ukraine-s-donetsk-luhansk-zaporizhzhia-and-kherson-regions/>

18. European Council, Council of the European Union (2022). EU adopts package of sanctions in response to Russian recognition of the non-government controlled areas of the Donetsk and Luhansk oblasts of Ukraine and sending of troops into the region. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/23/russian-recognition-of-the-non-government-controlled-areas-of-the-donetsk-and-luhansk-oblasts-of-ukraine-as-independent-entities-eu-adopts-package-of-sanctions/>

19. European Council, Council of the European Union (2022). Russia's war of aggression against Ukraine: EU adopts 9th package of economic and individual sanctions. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/16/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-9th-package-of-economic-and-individual-sanctions/>

20. Starostyna, Yu. (2022). The European Union published a new sanctions package against Russia on Saturday night. *The Bell*. <https://thebell.io/evrosoyuz-v-noch-na-subbotu-opublikoval-novyy-sanktsionnyy-paket-protiv-rossii>

21. Hordiichuk, D. (2022). The EU will impose an embargo on coal from the Russian Federation and close its ports and roads'. *Ekonomichna Pravda* [Economic Truth]. <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/04/5/685257/>

22. Nakonecna, Ye. (2022). The EU published new sanctions against the Russian Federation. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/uk/yevrosoiuz-opublikuvav-novi-sanktsii-shchodo-rf/a-62560561>

23. Pundor, I. (2022). The EU adopted the fourth package of sanctions against Russia. *24 Kanal* [24 Channel]. https://24tv.ua/yes-uhvaliv-chetvertiy-paket-sanktsiy-proti-rosiyi_n1905726

24. Slovo i Dilo (2022). The sixth package of sanctions against Russia: who made the list. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/03/novyna/polityka/shostyj-paket-sankcij-proty-rosiyi-xto-potrapyv-spysku>
25. Google Finance (2023). Russian ruble — US dollar. https://www.google.com/finance/quote/RUB-USD?sa=X&ved=2ahUKEwjmvc_a_fT8AhVGiYsKHYYI3DscQmY0JegQIBhAd&window=MAX
26. Ministry of Economy of Ukraine (2022). Sanction pressure forces Russia to withdraw 4-5 billion dollars from the national welfare fund every month, — Yulia Svyridenko”. <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3604b451-484d-465d-aa99-d41fe0347010&title=SanktsiiniiTisk>